

#### 4.

### VÖRÖS GABRIELLA: A TEMETŐ NÉPESSÉGE, SZERKEZETE. A TEMETŐ NÉPESSÉGÉNEK ÖSSZETÉTELE

A temető feltárása során értékes emberi csontanyag került a gyűjteménybe, ami mennyiségileg a legnagyobb összefüggő, zárt szarmata mintának számít a Kárpát-medencében.<sup>509</sup> A népesség vizsgálatának a legfontosabb forrása tehát az embertani anyag, amelynek feldolgozását Marcsik Antónia végezte el, értékelése a 3. függelékben található.

Az embertani meghatározásokat és a leletekből leoszűrhető adatokat összevetve – nem kis nehézségek árán – sok kérdőjellel sikerült csak megválaszolni azt az alapvető kérdést, hogy életkorok és nemek szerint milyen képet mutat a madarasi temető. Marcsik Antónia kizárólag az embercsontokból dolgozott, a régészeti elemzéseknél mi viszont bevontuk a leleteket is a meghatározásokba. Ezzel a kombinált módszerrel több temetkezést lehetett besorolni valamelyik csoportba (férfi, nő, fiú, leány), mintha csak az embertani vizsgálatokra hagyatkoztunk volna.<sup>510</sup>

gyermek	nő	férfi	azonosítatlan	összes
129	262	144	92	627

17. táblázat A temető népességének megoszlása nem és életkor szerint

A madarasi temető egyik legfontosabb tanulsága, ami általában is vonatkoztatható a szarmata kori temetőkre, hogy a teljesen feldúlt, kirabolt sírok csoportjából a férfiakat kiválasztani a legnehezebb. Tudniillik a gyermekeknél a sírgödör, a megmaradt csontok mérete vagy éppen hiánya („felszívódott csontvázak”) legtöbbször a segítségünkre volt.<sup>511</sup> A férfiaknál és a nőknél a sírgödör méretében nem találtunk különbséget, nem lehet

egyik vagy másik sírjelölési formát sem nemhez kötni (sokkal inkább az életkorhoz). Viszont a férfiak számos olyan ékszert viseltek, ami a nőkre is jellemző [17. táblázat], ugyanakkor egyetlenegy olyan mellékletcsoport található – a fegyverzet különböző darabjai –, ami csak és kizárólag a férfiak sírjaiban fordul elő. A nőknél ezzel szemben az orsók, a tükrök, a tütartók, a tégelyek, az övkarikák, a fülbevalók, a nyakláncok, a gyöngy karperecek, a ruhakivarrások, flitterek külön-külön is a nemet meghatározó leletek. Közülük természetesen a gyöngyök a legnagyobb segítőink a rablott sírok nemi hovatartozásának meghatározásánál, mert különböző funkciókban és igen nagy számban fordulnak elő a nők temetkezéseiben a 2. század és a 4. század vége közötti időszakban.

Összesen 92 olyan sír található a temetőben, ahol nem lehetett eldönteni az adatok hiánya miatt, hogy eredetileg férfi vagy nő nyugodott-e a sírban. Ezek a következő sírcsoportok voltak: ahol sem csontanyag, sem lelet nem volt, vagy éppen jellegtelenek, hiányosak voltak a leletek, esetleg csak koporsókapocs fordult elő, de volt néhány olyan leletes sír is, amiben volt ugyan lelet, de ezeket nem lehetett nemhez kötni, és végül ide tartoztak az antropológiai meghatározással nem rendelkező sírok.

Az előbbieken alapján ezekben a sírokban nagy valószínűséggel férfiak lehettek, bár nem zárható ki természetesen, hogy kisebb arányban akadtak közöttük nők is. Ha megnézzük a sírok statisztikáját, kiderül, hogy a legtöbb férfi éppen a teljesen feldúlt sírok közül hiányzik. Amennyiben a teljesen feldúlt 92 db sírt feltételelesen a férfiakhoz soroljuk, azonnal megszűnik a nők nyomasztó, aránytalan számbeli fölénye a temetőben [17. táblázat].

509 Az antropológiai anyag vizsgálatra a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékére került.

510 A „leányok” és a „fiúk” kiválasztását a gyermekek csoportjából elsősorban a régészeti leletek alapján kíséreltük meg.

511 Az ásató megfigyelései szerint az „üres” sírok, vagy a „felszívódott csontvázak” a csecsemők sírjait jellemezte, amit a sírokban talált leletek, a sír formája, mérete, mélysége, a többi sírhoz való viszonya kétségkívül bizonyít. Az embertani vizsgálat – csontok híján – nem terjedhetett ki ezekre a temetkezésekre.

sírszám	torques		karperec				karék		csüngő	
			öntöttbronz		vas					
	fél	egész	száma	helye	száma	helye	száma	helye	típusa	helye
137. sír			2	jobb	1	?				
139. sír							2	?	csüngő	?
145. sír							2	medence	csüngő	jobb csukló
230. sír	bronz		2	jobb	1	bal	1	medence		
263. sír					1	?				
280. sír			1	jobb						
300. sír		bronz			1	jobb				
315. sír		ezüst	1	jobb						
343. sír									lunula	mellkas
393. sír							2	?	csüngő	?
396. sír									csüngő	jobb kéz
405. sír		bronz	1	kop. alatt	1	bal	1	kop. alatt		
411. sír		ezüst								
473. sír									áttört csüngő	bal kéz
493. sír			2	jobb						
605. sír							1	bal kar		

18. táblázat A férfiak ékszerei

gyermek	nő	férfi	összes
129	262	144+92=232	627

19. táblázat A férfisírok számának alakulása a korrekció után

Véleményünk szerint a szarmata temetőben a férfisírok általános hiányának a régebbi feltárások esetében is egyrészt az antropológiai vizsgálatok kényszerű nélkülözése, másfelől pedig a teljes felületükön rablott sírok férfiakra utaló leletszegénysége az alapvető oka. Tehát csak látszólag hiányoznak a férfiak, egyszerűen arról van szó, hogy az erősen rablott sírokat nehezen lehet egyértelműen hozzájuk kötni. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a temetők rablása 50–80% között mozog, nem lehet csodálni, hogy a szarmata kor teljes időszakában szűkölködünk férfiakban.

### A sírok jelölése, a temető szerkezete és kronológiája

A temetkezési hely adottságaiból következően egyedülálló lehetőség nyílt a sírok jelölésének vizsgálatára mind a férfiak, mind a nők és a gyermekek csoportjaiban. Ismételten hangsúlyozni szeretnénk, hogy bár a temetőben határozottan el lehet különíteni egykorú sírcsoportokat, és időrendi különbségek is vannak az egyes sírcsoportok között [7. térkép], a temetkezések folyamatoságát mutatnak a 2–3. század fordulójától a 4–5. század fordulójáig. A fegyverek sírba helyezése a rítusban bekövetkezett változást jelenti a 4. század végén, ami a kevert etnikumú temetőknél ugyanúgy megfigyelhető, mint a tisztán szarmatáknak tartható közösségeknél (pl. Sándorfalva-Eperjes). Hogy ez a változás egy újabb beköltöző szarmata hullámot jelent-e az Alföldön, vagyis egy újabb közösség megjelenését a madarasi temetőben, kérdéses.

Az egyik legnehezebb dolog annak eldöntése, hogy a szarmata korban a sírok jelölésének különböző formái mögött időrendi vagy társadalmi különbségeket kell-e látnunk, aminek elsődleges oka a temetők nagyarányú rablása, a leletanyag hiánya. A madarasi leletcsoportok tárgyalásánál kiemeltük, hogy a legtöbb tárgy és megfigyelés a jelöletlen sírokból származik, ugyanis azokat rabolták a legkevésbé. A temető használatának korai és késői időszaka között is van különbség, a jelöletlen temetkezések között a bolygatatlan sírokból több tartozik a 2–3. század fordulójától a 3. század közepéig tartó korai időszakba. A temetőt folyamatosan használták, és bizonyára óvták is, mert egyrészt úgy választották ki a helyszínt, hogy három oldalról természetes védelmet élvezett a terület (Kígyós-patak, mocsár), a védetlenül maradt oldalon pedig mesterséges árokrendszert alakítottak ki [1. térkép]. A rablások intenzív időszaka a temető felhagyása után kezdődhetett. A jelöletlen sírok egy része feltehetően addigra már nem volt feltűnő, viszont a halmos és a körülárokolt halmos sírok fölött emelkedő sírjelek (halmok) évszázadokon keresztül vonzották a kincskeresőket.

A temetőben leggyakrabban jelöletlen sírok fordulnak elő az alföldi szarmatáknál, halmok emelése és a körárkos halmos temetkezési mód a 2. századtól ismert. Kulcsár Valéria az 1–5. század közötti időszak 197 lelőhelyének adatait dolgozta fel, közöttük 40 helyen fordultak elő körárkos halmos sírok, és 17 volt a halmos lelőhelyek száma.<sup>512</sup> Nincs olyan felmérés, ami kimutatná, hogy a körárkos halmos és a jelöletlen sírok milyen arányban fordulnak elő összességében a teljes alföldi szállásterületen; az eddig közölt temetőben a jelöletlenek kerültek elő nagyobb számban. A madarasi az a kivételes lelőhely, ahol egyetlen temetőn belül vizsgálni lehet a három csoport helyét, arányát, korhoz, illetve nemhez kötését.

A temető sírjainak dokumentációja és a leletanyag alapján a feltárt területen összesen 49 halmot, és 102 körárkos halmos temetkezést lehetett azonosítani, a többi sír, azaz a többség itt is jelöletlen volt. A feltárás

idején számos halmot a felszíni jelenségek (a halom maradványának észlelése, a növényzet változása) alapján már nem tudott azonosítani az ásató. A feltárás, majd a feldolgozás során azonban a sírok mérete, a gerendakamrák nyomai, a koporsós temetkezések gyakorisága, a kapcsok magas száma, és a különlegesnek számító, egyedi, valamint aranyleletek előfordulása alapján nagy biztonsággal meg lehetett „találni” az eredetileg halmos sírokat.

A körárkos halmosoknál egészen egyszerű volt a dolgunk: az árok kirajzolódása egyértelművé tette a rítust.<sup>513</sup> Mivel a terület sokáig nem volt intenzíven művelve, a felület kopása is jóval lassabb volt, így nem csak az árok maradtak meg feltöltődésük után (tehát nem koptak ki), hanem néhány esetben az árokból a sírok fölé emelt halmok is sokáig megőrződtek, kivételes módon egészen a 20. század elejéig. Ehhez a legfontosabb forrás Roediger Lajos 1903-as térképe,<sup>514</sup> ahol jól kivehető az É-i, sorokba rendeződött nagyobb halomcsoport, és a kisebb D-i is [1. kép]. A halmos sírok Kőhegyi Mihály feltárása során kb. hat sorba rendeződve a temető É-i szélén és egy zárt, elkülönülő csoportban D-en elő is kerültek [5. kép]. Csakhogy Roediger térképe nem 49, hanem ennél jóval többet: 72 halmot jelöl! Térképén az É-i és a D-i halomcsoport között is szerepelnek halmok, azon a területen, ahol az ásás során körárkos sírok kerültek elő. Ide tartozik még egy korabeli feljegyzés, ami magyarázatot ad a térképhez, és ami szintén Roedigertől származik: „...a látszólagos két csoport egyetlen egészet alkot, csak hogy a két főcsoport között eső sírdombok igen alacsonyak.”<sup>515</sup> Ezek szerint tehát a 20. század elején, a térképezéskor a 102 körárkos halmos sírjel halmjai közül 23 még látható volt. Fontos megjegyezni, hogy az árok méretei (átmérője) jelentősen eltérnek egymástól a temetőben. Átmérőjük, szélességük és mélységük együttesen határozták meg az árokból kitermelt föld mennyiségét, vagyis a halmok méretét.<sup>516</sup> Az árok méreteinek függvényében a halmok között voltak alacsonyabbak, amelyek gyorsabban elkoptak és tekintélyes nagyságúak is, amelyek tehát a 20. század elejéig szem-

512 KULCSÁR 1998, 35–46.

513 A felszín erős kopásának a következménye lehet, hogy a sírok megmaradnak, de az eredetileg köréjük ássott árok eltűnnek. Ennek az lehet az oka, hogy a megfigyelések szerint az árokokat sekélyebbre ássák, mint a sírokat (Vörös 1985, 157).

514 KŐHEGYI 1971a, 1. kép.

515 ROEDIGER 1905, 420.

516 Az árokkal körülvett sírok fölötti halmok szerkezetére, építésének módjára nincsenek adataink. Valószínű, hogy az árok betöltésében különböző szinteken kibontott leletek – főként állatcsontok – a halomból kerültek az árokba, azok kopása során. A bolygatott sírok rablógödreiben előforduló állatcsontok is a halmon, vagy a halomban lehettek eredetileg, különben nem találnánk magyarázatot a jelenlétükre a sírok bolygatott betöltésében.

mel láthatóan megmaradtak. A feltárás eredményei igazolták Roediger megfigyelését: a legnagyobb átmérőjű árkok valóban a két halomcsoport között helyezkedtek el [1. térkép]. A madarasi temető az egyetlen az alföldi szállásterületen, ahol a körárkos halmos rítusnak az egyik leglényegesebb elemét, tudniillik, hogy az árkokkal kerített sírok fölött halmok voltak, eredetileg még megfigyelték, és a korabeli módszerekkel dokumentálták a térképen; sőt le is írták. Ezzel tehát egy hosszan tartó vita végére lehet pontot tenni.

másik legmagasabb része –, majd a korai sírokat körkörös formában övezve terjeszkedett a temető főként D–DK-i irányban. 4. Az ÉK-i sírcsoport temetkezései a 3. század közepén indulnak; az É-i halomcsoport temetkezései is ezt az időszakot jelölik ki, egészen a temető zárásáig [7. térkép].

A madarasi temető nyitásának ideje, tehát a közösség itteni megtelepedése a markomann háborúk vége körüli időkre tehető. A háborúk vége (180) a szarmaták számára politikai, majd ebből következően gazdasági

jelölés típusa	férfi	nő	gyermek	azonosítatlan	összes
halmos	10	29	2	8	49
körárkos halmos	26	46	9	21	102

19. táblázat A jelölt sírok megoszlása nemek szerint Madarason, Kőhegyi Mihály ásatai nyomán

A jelölt sírok életkorok és nemek szerinti megoszlásának adatai sokatmondóak, főként a gyermeksírok jelölésének a hiánya a feltűnő. A halmok alá jóval többször temettek nőt, mint férfit, és ez még akkor is így van, ha a meghatározhatatlan neműeket mind a férfiakhoz sorolnánk, de erre nincs okunk. A körárkos halmos rítusnál hajlunk arra, hogy a kérdőjeleket a korábban taglalt okok miatt a férfiakhoz soroljuk, így ennél a sírjelölésnél elméletileg kiegyensúlyozott lehetne az arány [19. táblázat].

A különböző jelölésű sírok a temetőn belül legtöbbször nem alkotnak határozottan elkülönülő csoportokat. (Ebből az is következik, hogy a többi halmos temetőben is lehettek/lehetnek körárkos halmos és jelöletlen sírok is.) 1. A D-i legnagyobb halmok, ahol jelöletlen és körárkos halmos temetkezések is előfordulnak az egyik markánsan elkülönülő részét jelentik a temetkezési helynek, amely temetőrész használata a 2–3. század fordulóján kezdődhetett, és a temető használatának teljes időszakában temettek erre a területre. 2. A másik jól láthatóan elhatárolódó egység a DNY-i sírcsoport, ahova a közösség először kezdett temetkezni – a Kígyós-patak magaspártjára kerültek az első beköltözők sírjai –, és aminek a használata a leletek alapján a 3. század közepén lezáródott. 3. A temető másik legkorábbi része a temető közepe – s egyben ez a terület

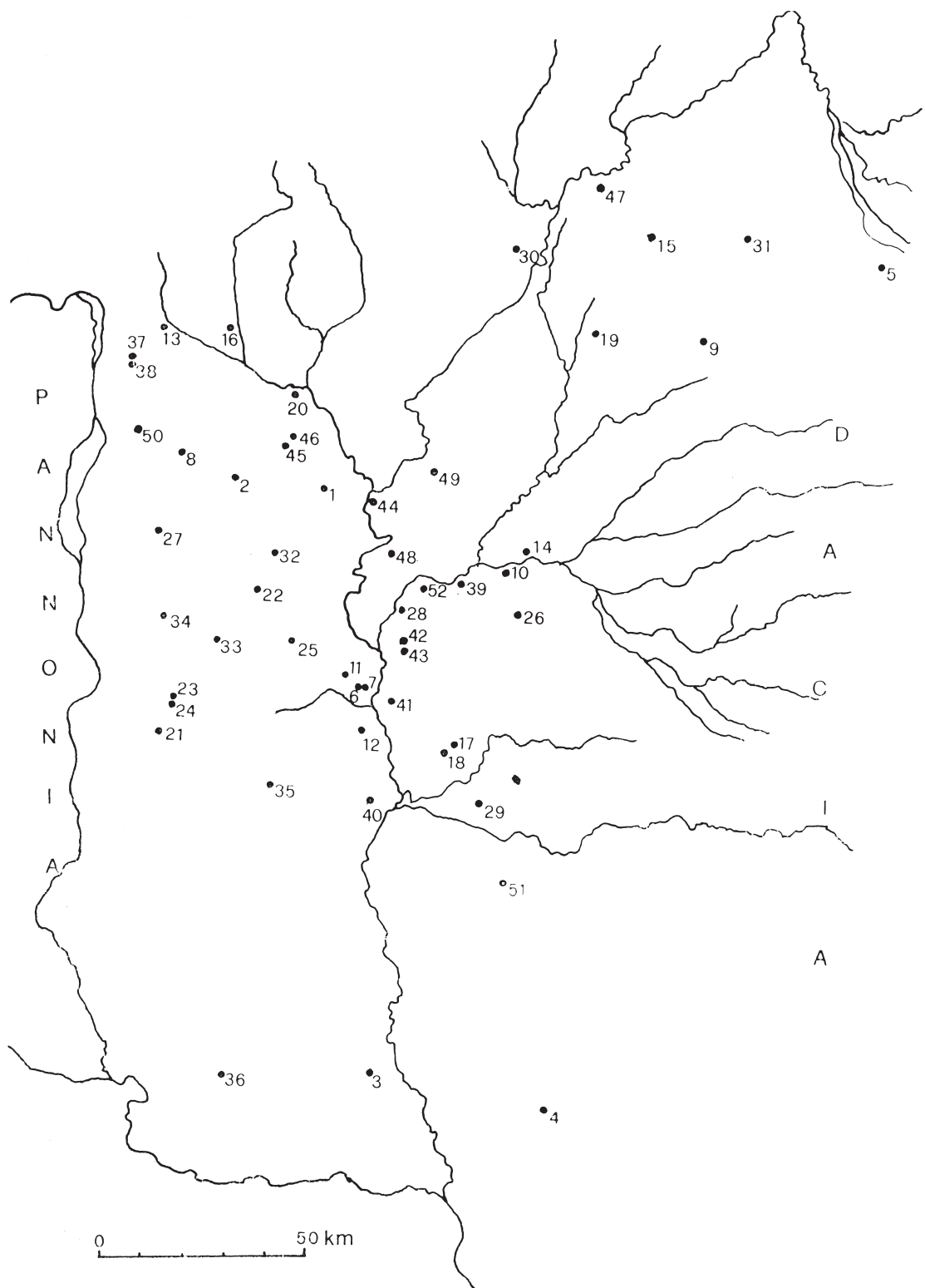
szempontból is új korszak kezdetét jelentette az alföldi szállásterületen. Ez a „római felügyelet időszaka”,<sup>517</sup> amikor egyrészt a rómaiak fokozták a *limes*en túli barbaricum terület ellenőrzését, de ugyanakkor a kapcsolatok szorosabbá válása komoly gazdasági fellendülést, az anyagi kultúra gazdagodását is magával hozta a közösségek számára. A békeszerződést követően lehetővé vált, hogy újabb szarmata csoportok települjenek be a Kárpát-medencébe a Duna völgyén át. A madarasi temető közössége is ekkortájt talált új hazára a Duna-Tisza közének D-i részén.

Az Alföldön a 2. század végén megjelent új arisztokráta réteg halmok alá temetkezett Madarason is, miközben megőrizte egyrészt a K-i szállásterület temetkezési szokásainak egy részét (a sírok meszelése, állatáldozatok, arany ruhadíszek), ugyanakkor megfigyelhetők új vonások is (pl. a pénzek sírba helyezése), és újfajta idegen (római) leletek is a sírokba kerültek.<sup>518</sup>

A madarasi temető legkorábbi síregyüttese a 2. század végére korhatározható alföldi lelőhelyek anyagával – a rokon vonások mellett – számos különbözőséget is mutatnak. A legfeltűnőbb a szarmata csatok hiánya. Dinnyés István már korábban felvetette, hogy a szarmata csatos, szíjvéges sírleletek egy része a markomann háborúk előtt, tehát már a 2. század középső harmadában a földbe kerülhetett, így lényegesen csökkenthető a

517 VADAY 1989, 206–207.

518 KULCSÁR 1998, 86–87.



288. kép Szarmata csatos lelőhelyek földrajzi helyzete (VADAY-KULCSÁR 1984 után)

legkorábbi megjelenésük és a 180 utánra keltezett szarmata csatos, szíjvéges leletegyüttesek közötti hiátus.<sup>519</sup> Tény, hogy a szarmata csatok már a 2. század elejétől korhatározható temetőikben is megjelennek, pl. Endrőd-Szujókereszten,<sup>520</sup> sőt a jazig sírok vezérleletei közé tartozó aranylunulával és gömbölyű karneol- és aranygyöngyökkel együtt is szerepelnek a Szeged-Csongrádi úton feltárt sírokban.<sup>521</sup>

A szarmata csatos temetők nem csak Madarason, hanem annak tágabb környezetében, gyakorlatilag a Lugio-Partiscum vonaltól D-re is hiányoznak [288. kép]. Véleményünk szerint ezt a területi hiátust töltötte be a 2. század végén beköltöző közösség. A madarasihoz hasonló leletanyagú, vele egykorú lelőhelyek felgyűjtését Kőhegyi Mihály korábban már vázlatosan elvégezte.<sup>522</sup>

A temető zárását több leletcsoport együttesen határozza meg. A sírokba helyezett érmék csak egy nagyon hozzávetőleges tájékozódási pontot jelentenek, a 4. századiak viszont irányadók lehetnek. Az éremanyag a 340 körül zárul (235. sír: I. Constantinus, 324–330; 60. sír: II. Constantinus, 331–333; 116. sír: I. vagy II. Constantinus, 306–340), tehát a temetőbe a 4. század közepén még biztosan temettek. Az egytagú és kéttagú aláhajlított lábú, a kéttagú oldalt hajlított lábú, spirálkaros fibulák variációi az 5. század elejéig jellemző leletei az alföldi lelőhelyeknek. A szórványosan előforduló üveg poharak és a késő római zöld mázas kerámia szintén erre az időszakra korhatározzák a madarasi temető legkésőbbi temetkezé-

seit is. A Tisza menti lelőhelyek új típusú lemezes fibulái, csatjai, oktaéderes fülbevalói viszont hiányoznak a madarasi temetőből, bár ez nem feltétlenül takar időrendi különbséget, hanem újabb népcsoportok megjelenését bizonyítja, és ez utóbbiak különböző arányú keveredését a helyiekkel a 4–5. század fordulóján.<sup>523</sup>

A szarmaták történetének 4. századi viharos eseményei: 322-ben Rausimodus király betörése Pannoniába, majd Constantinus bosszúhadjárata, 332-ben a gótok támadása a szarmaták ellen, 332–358 között az elhúzódó beháború az *Arçaragantes* és a *Limigantes* között, a vandál-alán vándorlás (405–406), és a forrásokból ismert betörések a provinciákba (374–375) nem tükröződnek a madarasi temetőben. Sokkal inkább egy kivételesen hosszú ideig, folyamatosan használt temető benyomását kelti, közvetlenül a *limes* szomszédságában, anélkül, hogy a 3. század közepe után a római–barbár kapcsolatoknak markáns jeleivel találkozhatnánk a leletek között. Véleményünk szerint a temető felhagyásának felső időhatárát a történeti események közül a hunok Kárpát-medencei megjelenésével lehet összefüggésbe hozni. A csak szórványosan megjelenő, az 5. század elejére is keltezhető régészeti leletanyag ellenére azonban valószínű, hogy temető használata lezárult a 4–5. század fordulója táján. Hogy Beuka és Babai szarmatáinak, akik 469-ben még részt vettek a gótok elleni csatában, hol lehetett a lakóhelye és végső nyughelye, a jövő kutatásának feladata kideríteni.

519 DINNYÉS 1991, 165.

520 VADAY-SZÓKE 1983, 122.

521 VÖRÖS 1981, 127.

522 KŐHEGYI 1965, 20–21.

523 ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 1999, Fig. 4–5, 8–9, 12; VADAY-DOMBORÓCZKI 2001, 110–114.